

Kvetoslava Repková: Dlhodobá starostlivosť v kontexte integrovanej sociálnej práce

Bratislava: IVPR 2011, 257 s. ISBN 978-80-7138-132-7

Dlhodobá starostlivosť v zmysle zabezpečovania časovo dlhej a kontinuálnej starostlivosti a pomoci nevládnym ľuďom zatiaľ na Slovensku nemá silné zázemie ani tradíciu, a to aj napriek jej skúsenostne zažívanej podobe rodinných opatrovateľov a inštitucionálnej starostlivosti v zariadeniach. Ešte v nedávnej minulosti v dôsledku nízkeho podielu staršieho obyvateľstva sa dlhodobá starostlivosť riešila najmä voči zdravotne postihnutým (mladším) osobám. V tejto súvislosti bolo len logické, že sa kládol dôraz na zabezpečovanie príslušnej podpory osobám zdravotne postihnutým s následným dôrazom na rozvoj sociálnych služieb popri skvalitňovaní zdravotnej a rehabilitačnej starostlivosti. Civilizačný a demografický rozvoj však aj na Slovensku začal odhaľovať zložitejšie problémy života nevládných ľudí, a tak sa dostávajú na povrch ďalšie otázky a súvislosti života osôb, ktorí potrebujú pomoc iných pri zabezpečovaní svojich každodenných aktivít a potrieb. Postupne sa mení obraz a problematika nevládných ľudí: tým, že sa v spoločnosti zvyšuje počet i váha starších ľudí a narastá počet veľmi starých ľudí, narastá i počet nevládných. Významnou skupinou medzi nevládnymi ľuďmi sa stávajú starší a veľmi starí. Ešte v nedávnej minulosti sa s (menej početnou) skupinou nevládných starších ľudí zaobchádzalo tak, že sa „presúvali“ do príslušných zariadení, kde absolvovali často povinnú jazdu so zastávkami v nemocnici, potom v domove dôchodcov, prípadne v iných špecializovaných zariadeniach. Vtedy však išlo len o neveľkú skupinu osôb. Aktuálne však už ide o podstatne väčšie skupiny ľudí, ktoré sa nedajú „riešiť“ presunmi.

Súčasná situácia je tak diametrálne odlišná oproti minulosti, fenomén nevládných starších ľudí sa rozširuje a otázky riešenia pomoci týmto ľuďom sa stávajú naliehavými. Avšak vnímanie tejto situácie sa ešte stále deje zastaranou optikou, v zastaranom pojmovom, inštitucionálnom i legislatívnom rámci, reflektujúcom skôr všeobecnú problematiku pomoci zdravotne postihnutým osobám. Následky takéhoto vnímania sú evidentné – rozpačité prístupy riešenia (nových) problémov, malá mediálna odozva, ešte len začínajúce vedeckozáujmové zameranie.

Predložená monografia dlhoročnej vedeckej pracovníčky v oblasti problematiky zdravotne postihnutých osôb, sociálnych služieb a sociálnej práce má ambíciu poukázať na možné spôsoby zacieleniejšieho uchopenia danej problematiky. Verí v koncept integrácie, ktorý môže byť paradigmou analýzy i návrhov na zmeny v systéme dlhodobej starostlivosti. Na rozsiahlej ploche potom predkladá aktuálny stav teoretického poznania v danej oblasti – najmä v krajinách západnej, severnej a južnej časti Európskej únie. Zároveň však uplatňuje a validizuje deklarované teoreticko-metodologické východiská, aby pomocou kvalitatívnej analýzy využí-

vajúcej záznamy rozhovorov s opatrovanými i opatrujúcimi osobami poukázala na aktuálny skôr diverzifikovaný obraz o dlhodobej starostlivosti na Slovensku.

Rámec literatúry domácej produkcie k téme dlhodobej starostlivosti je zatiaľ pomerne úzky. Autorka zmapovala literatúru v tejto oblasti a ukázalo sa, že pred rokom 2000 takáto téma na Slovensku nebola – skôr išlo o otázky problematiky a starostlivosti o starších a zdravotne postihnutých. Otázky týkajúce sa opatrovateľov vtedy neboli nastoľované. Až prieskumy E. Pavlíkovej s A. Kondášovou, B. Bodnárovou, B. Balogovou a K. Repkovou zo začiatku a polovice prvej dekády 21. storočia naštartovali otázky dlhodobej starostlivosti v tom rámci, ako je to vnímané v Českej republike i v ďalších krajinách Európy a sveta. V posledných rokoch sa na Slovensku tejto problematike venuje stále väčšia pozornosť a mnoho cenných poznatkov možno nájsť v prácach tímu Inštitútu pre výskum práce a rodiny v Bratislave, pedagógov a výskumníkov univerzít v Prešove, Trnave, Nitre, Bratislave a Banskej Bystrici. V poslednom období z výskumov v Českej republike možno spomenúť práce L. Prúšu, K. Kubalčíkovej, L. Musila, P. Bareša, Z. Uhdého, I. Loučkovej, H. Jeřábka.

Monografia K. Repkovej má dve časti. Na začiatku sa autorka venuje širším kontextom dlhodobej starostlivosti vo väzbe na rozličné teoretické koncepty sociálnej práce, ktoré sú pre ňu akoby odrazovým predpokladom pre prácu s empirickým materiálom. V druhej časti potom predkladá výsledky výskumu (realizovaných formou štandardizovaných i neštandardizovaných rozhovorov) v usporiadanom tvare tak, aby čo najviac reflektovali súčasný stav a zároveň boli impulzom pre sociotechnické opatrenia. Tieto výstupy v záveroch pretavuje do identifikácie reálneho stavu a dáva námety na podporu opatrovateľov ako kľúčových aktérov v systéme dlhodobej starostlivosti.

Treba uviesť, že obe časti sú spracované vysoko odborne a je preto pre čitateľa užitočné a prínosné pozrieť sa aj na exkurz do teoretickej európskej dielne prístupov, analýz a interpretácií, aj sledovať empirickú dimenziu aktuálnej podoby opatrovateľskej práce na Slovensku.

Autorka začína konceptom integrovanej sociálnej práce. V prvej kapitole *Integrovaná sociálna práca* sa vysporadúva s metodologickými a pojmovými otázkami a prichádza k záveru, že pre zahrnutie a výklad širokého komplexu prvkov a vzťahov sociálnej práce je potrebné uplatniť integrovaný (v jej poňatí interakcionistický) model sociálnej práce. Tu konštatuje nedostatky funkcionálneho prístupu a opisuje prechod od individualistického modelu sociálnej práce k integrovanej podobe takéhoto modelu. Zatiaľ čo individualistický model inkorporuje prvky, ktorými sú klient a sociálny pracovník a širšie zázemie oboch (rodina, resp. organizácia), integrovaný prístup k sociálnej práci podľa R. Evansa ráta so systémami – klienta, cieľa, akcie a agenta zmeny pri využívaní zdrojov či systémov spoločnosti a rozširuje tak výkladovú schému aj pre dlhodobú starostlivosť.

Tu treba venovať širšiu pozornosť koncepcii celkového rámca dlhodobej starostlivosti. Ako ukázala medzinárodná spolupráca 16 vedeckých a univerzitných pracovísk z celej Európy v rokoch 2008 – 2011 (projekt INTERLINKS realizovaný

v VII. rámcovom programe Európskej únie), výkladový rámec sa odvíja od poňatia dlhodobej starostlivosti. Spomínaný projekt INTERLINKS prichádza s tézou, že úzke prepojenie zdravotnej a sociálnej starostlivosti pri vykonávaní dlhodobej starostlivosti si vyžaduje aj adekvátne poznávacie nástroje. Ústrednou kategóriou sa tak stáva tvorba a fungovanie takýchto integrovaných systémov, čo si vyžaduje aj dobrú informačnú bázu a relevantné pojmové pokrytie. Tento projekt ponúka konceptualizáciu zdravotne a sociálne integrovanej dlhodobej starostlivosti, kde je potrebné identifikovať identitu dlhodobej starostlivosti, politiku, správu a riadenie v tejto oblasti, ďalej opísať tu existujúce dráhy a procesy, takisto významnou témou je manažment a vodcovstvo, ďalej organizačné štruktúry a napokon i samotné používané prostriedky a zdroje. (Podrobnejšie viď preklad tohto rámca v publikácii *Dlhodobá starostlivosť o starších ľudí na Slovensku a v Európe*, časť 2, vydal IVPR, Bratislava, 2011, ISBN 978 80 7138 131 0, ed. Repková, K.)

Tento výkladový rámec si všima nasledujúce prvky a vzťahy:

1. Charakteristika dlhodobej starostlivosti: hodnoty, poslanie, organizačné definície.
2. Politika, správa, riadenie: politika, právny rámec, mechanizmy správy a riadenia, zviditeľňovanie kľúčových tém.
3. Dráhy a procesy: prístup k službám, posudzovanie potrieb, prepustenie z odbornej starostlivosti, ukončenie profesionálnych kontaktov, interdisciplinárna práca.
4. Manažment a vodcovstvo: manažérske a vedúce kompetencie a zručnosti, zabezpečenie kvality na úrovni pracovnej sily, zmluvná základňa dráhových spojení, administratívna podpora a vzájomné prepojenia, zabezpečenie vzťahov so zainteresovanými subjektmi, manažment kvality.
5. Organizačné štruktúry: domovy ošetrovateľskej starostlivosti a domovy s rezidenčnou starostlivosťou, starostlivosť v rámci nemocničného zariadenia, zariadenia prechodnej starostlivosti, asistované bývanie, formálna starostlivosť doma a v komunite, praktickí lekári v súkromnej praxi.
6. Prostriedky a zdroje: Spoločné financovanie, rozvoj, alokácia a financovanie ľudských zdrojov, podpora neformálnych opatrovateľov ako zdroja v dlhodobej starostlivosti, finančné indikátory, ukazovatele výsledkov a úloha informačných technológií.

Autorka – členka riešiteľského kolektívu INTERLINKS – dotvára širšie zázemie takejto konceptualizácie pre prepojenie na problematiku sociálnej práce ako celku. Tieto otázky rieši v druhej kapitole príznačne nazvanej *Integrované služby sociálnej starostlivosti*. Rozvíja vzťah sociálnych služieb a služieb dlhodobej starostlivosti (kde tiež upozorňuje na užitočnosť konceptu integrácie oboch typov služieb) s významnými aktérmi, ktorými sú opatrovaná osoba, opatrujúca osoba a neformálne opatrujúca osoba. Teoreticky vymedzuje potom vzťah integrovanej sociálnej práce a integrovaných služieb dlhodobej starostlivosti. Zdôrazňuje relevanciu vzťahov a prepojení sociálnych potrieb ľudí, sociálnych služieb a sociálnej práce v jej širšom zmysle. Autorka sa podrobnejšie venuje – najmä s prihliadnutím na aktuálnu slovenskú realitu – ekonomickým aspektom integrovanej

sociálnej starostlivosti a integrovanej dlhodobej starostlivosti. V tomto ohľade finančná udržateľnosť celého systému je jednou z priorit a ako taká si žiada využívanie sociálnych inovácií (napr. na podporu vzdelávania, zdravia, sociálnej inklúzie a blahobytu ľudí – ako to zdôraznil aj predseda Európskej komisie J. Barosso). Autorka chápe zložitost týchto kauzalít, pripomína demografické rýchlo rastúce zaťaženie populácie staršími (nevládnymi) ľuďmi i zložité otázky (zatiaľ na Slovensku neexistujúceho) trhu práce v profesiách pre dlhodobú starostlivosť. V tejto situácii niet divu, že aj decízne opatrenia sa javia často ako nedotiahnuté a vo viacerých smeroch kontradiktórické. Autorka spomína niektoré takéto protirečivé účinky politik – v oblasti posudzovania nákladovosti dlhodobej starostlivosti v jednotlivých prostrediach starostlivosti, v oblasti zavádzania finančných príspevkov na starostlivosť s paralelnou podporou zamestnanosti (kde možno identifikovať priam konfliktné sociálno-politické ciele), v oblasti finančných príspevkov a iných potrebných foriem podpory (s atribútmi uznania, redukcie a prerozdelenia) i v oblasti finančnej spoluúčasti užívateľov služieb a mechanizmov ochrany príjmu. V posledne uvádzanej oblasti je to napr. aj otázka posudzovania majetkových pomerov, čo by si od autorky žiadalo osobitnú rozpravu.

Netradičný a nový termín je *neformálne opatrujúca osoba*. Autorka sa pokúsila o jej definíčné vymedzenie a pojmové dotvorenie, čo je novum v slovenskej vedeckej obci. Zatiaľ v jej podaní ide o úzku väzbu na právny reglement, avšak všima si aj viac atribútov relevantných pojmovému pokrytiu. V definícii sa zdôrazňuje činnosť takejto osoby orientovanej na opatrovanie občana s ťažkým zdravotným postihnutím, odmeňovanú príslušným peňažným príspevkom. Odlíšenie od termínu formálny opatrovateľ je v spôsobe odmeňovania – zatiaľ čo formálny opatrovateľ dostáva mzdu, neformálny opatrovateľ dostáva dávku (príslušný príspevok zo štátneho rozpočtu). Autorka upozorňuje aj na ďalšie špecifické znaky identifikujúce neformálneho opatrovateľa v našom právnom systéme. Sú to – vek (osoba staršia ako 18 rokov), status opatrujúcej osoby (blízky príbuzný alebo spolubývajúca osoba), miesto poskytovania takejto starostlivosti (domáce prostredie), typy činností (pomoc pri úkonoch sebaobsluhy), rozsah dennej pomoci (aspoň 8 hodín denne), dlhodobý charakter pomoci (nie pomoc pri akútnych zdravotných problémoch) a úroveň odbornej kvalifikácie (u neformálnych opatrovateľov sa nevyžaduje osobitná formálna kvalifikácia).

V tretej kapitole (nazvanej tak isto, ako je názov celej monografie) autorka rozvíja metodologický aparát, ktorý využíva v kvalitatívnom výskume. Formuluje, že problematiku dlhodobej starostlivosti je vhodné reflektovať v rámci integrovanej sociálnej práce. Pracuje s modelom, v ktorom jej integrovaná sociálna práca vychádza ako prienik subsystemov profesijného a osobného kontextu dlhodobej starostlivosti, cieľových skupín takejto starostlivosti, disciplín a metód využívaných na účely nového poznania v oblasti dlhodobej starostlivosti a aktérov tvorby a prenosu tohto nového poznania. Následne deklaruje metodologické východiská (pre účely výskumného dizajnu) i obmedzenia (opis reality v určitých konkrétnych podmienkach demografického vývoja, vývoja sociálnej štruktúry, ekono-

mických zmien, zmien vo funkciách a štruktúre zdravotníckych aj sociálnych systémov i v zmenách v manažmente starostlivosti). Definuje cieľové skupiny integrovanej dlhodobej starostlivosti, ktorými sú nielen opatrované osoby, ale aj opatrujúce osoby, a tiež aktérov takejto starostlivosti. Upozorňuje, že v doterajších prístupoch pretrvávajú určité stereotypy dlhodobej starostlivosti, a to tak v politike, ako aj vo výskume. Ide najmä o podceňovanie komplexnosti životných sfér a o zúžovanie záväzkov starostlivosti najmä na malé deti.

Nosná časť monografie (4. kapitola nazvaná *Dlhodobá starostlivosť v kontexte integrovaného sociálneho výskumu*) je venovaná podľa samotnej autorky „identifikácii a opisu mechanizmov, ciest a nástrojov, akými sa integruje sociálna práca a jej jednotlivé formy do individuálnych skúseností neformálne opatrujúcich osôb, ako im pomáha zabezpečovať systematickú opateru v rámci bežného chodu domácnosti a vnútrorodinných vzťahov a zosúlaďovať jednotlivé sféry života“. (s. 96) Materiálom, s ktorým autorka pracuje, sú výpovede tridsiatich opatrujúcich členov rodiny získané formou telefonických rozhovorov (to v prvej časti zameranej najmä na otázky zosúlaďovania práce/zamestnania a opatrovania) a tri dodatočné rozhovory s opatrujúcimi svojich blízkych príbuzných.

Získané empirické údaje a ich tematizácia umožnili autorke diskutovať o otvorených otázkach:

- profily odkázanosti a profily šancí opatrovať aj pracovať,
- „privatizácia opatrovania“ (nízke povedomie o zosúlaďovaní práce a opatrovania ako o otázke verejného záujmu, individualizácia záväzkov opatrovania vz. starostlivosť ako celorodinná záležitosť, podceňovanie zdravotných rizík systematického a intenzívneho opatrovania),
- dynamizovanie informovanosti a rozvoja občianskeho sektora najmä v rurálnom prostredí,
- flexibilný režim práce.

Pokiaľ ide o širšie aspekty systematického opatrovania, autorke sa podarilo z empirického materiálu identifikovať a naplniť ešte tieto témy :

- Opatrovanie ako zosúlaďovacia agenda.
- Predopatrovateľská história: varovné signály spúšťačov.
- Opatrovaná osoba a prejavy jej odkázanosti – bizarné prejavy choroby a jej dynamika.
- Osobná doména starostlivosti, jej manažment a paradoxy – pocit výnimočnosti a fixácia na opatrovateľskú rolu, invencia opatrujúcej osoby ako základ opatrovania, vynútené koničky a nadobudnuté zručnosti.
- Vzťahová doména starostlivosti – záväzky opatrovania, nedocenená starostlivosť a narušené sebavedomie, paradoxy nedocenennej starostlivosti, systémový dopad opatrovania na opatrujúcu osobu a rodinu, záväzky opatrovania a potreby ostatných členov rodiny, nebezpečenstvo zlého zaobchádzania.
- Epizodická verejná pomoc.
- Odporúčania pre iných – očista od psychickej záťaže a negatívneho pocitu výnimočnosti, prevencia zlého zaobchádzania, možnosti verejnej podpory.

V poslednej kapitole (*Lekcia pre sociálnu politiku a sociálnu prácu*) autorka vytypovala a ponúka intervenčné nástroje sociálnej práce pre podporu opatrovujúcich osôb na spoločenskej, komunitnej, rodinnej a individuálnej úrovni. Z početne variabilných návrhov odvodených najmä z prekonávania rizík pre neformálne opatrovujúce osoby vyberáme :

- pripraviť legislatívu priamych platieb a integrovaných služieb dlhodobej starostlivosti,
- podporovať rozširovanie informačno-komunikačnej techniky v dlhodobej starostlivosti,
- budovať kapacity na úseku sociálnych služieb v regiónoch a obciach,
- rozvíjať marketing a informovanosť v sociálnych službách v regiónoch a obciach,
- podporovať svojpomocné opatrovateľské skupiny,
- rozvíjať individuálne rodinné poradenstvo a krízové intervencie,
- rozširovať príklady dobrej praxe z opatrovateľského mixu,
- viac zabezpečiť vykonávanie preventívnych zdravotných prehliadok,
- zabezpečovať senzibilizáciu pre odľahčovacie programy,
- vykonávať depistáž neformálne opatrovujúcich osôb a ďalšie.

Autorka formuluje aj „integrované zistenia“. Sú to upozornenia jednak na pretrvávajúce prevažne administratívneho modelu v dlhodobej starostlivosti u nás, jednak upozornenia na vytváranie priepasti medzi dobre ustanovenou štruktúrou orgánov a kompetencií a medzi reálnymi benefitmi tejto štruktúry pre cieľové skupiny systému dlhodobej starostlivosti. Ďalej upozornenia na jednostrannosť poskytovanej pomoci, keď formy sociálnej práce s neformálne opatrovujúcimi osobami ako cieľovou skupinou dlhodobej starostlivosti s uznanými špecifickými potrebami a rizikami spojenými s opatrovaním takmer neexistujú.

Monografia K. Repkovej je užitočná v kontexte teoretickej práce, ale aj prakticko-aplikačnej činnosti a pre politiky – sociálnej práce, sociálnych služieb, verejných politík atď. Už niekoľko volebných období sa vlády pokúšajú zlepšiť situáciu v oblasti dlhodobej starostlivosti. Pripomeňme napr. vyjadrenie T. Hradíka, ktorý v časopise *Senior* (13. 12. 2006) publikuje vyjadrenie Ministerstva zdravotníctva SR: „Sekcia zdravia si uvedomuje potrebu zapracovania stratégií Európskej únie v oblasti dlhodobej starostlivosti, ktorá sa v SR dlhodobo zanedbáva. Všetci si uvedomujeme, že starnutie populácie je faktom v EÚ aj na Slovensku. Reaguje na to aj Programové vyhlásenie vlády SR Národným programom starostlivosti o seniorov. V najbližšom období bude potrebné komplexne riešiť zlepšenie ambulantnej aj ústavnej geriatrickej starostlivosti. Zároveň v úzkej spolupráci s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR treba riešiť problematiku návrhu zákona o dlhodobej starostlivosti.“

Chcem upozorniť aj na jeden silný sociologický aspekt monografie z pera autorky, pôvodnej profesie psychologičky. Je to veľmi zasvätený opis, analýza a kontext formujúcej sa profesie opatrovateľa či skôr opatrovateľky – ako vyrastá z prostredia domácnosti a rodiny a ako sa presadzuje v celospoločenskom kontexte.

Práca K. Repkovej je inšpirujúca aj v tom smere, že odkazmi na početné najnovšie práce v zahraničí nabáda k hlbšiemu štúdiu tejto problematiky (J. Billings, K. Leichsenring, K. Stiehr, S. Kúmpers, L. Wagner, F. Hoffmann, R. Rodrigues, M. Huber, H. Nies, P. Goubet, M. Naiditch, C. Cameron, P. Coyte, N. Goodwin, A. Laporte, J. Glasby, C. Glendinning, R. Joy, E. Nolte, M. McKee, J. Pillinger, G. Ruppe, J. Triantafílu).

Rastislav Bednárík